

1.01

UDK: 821.163.6.09-32"19":930(497.4)

Prejeto 12. 5. 2014

Žarko Lazarević*

Slovenski kmečki svet med fikcijo in gospodarsko zgodovino (Impresije iz imaginarijev kmečkega sveta do druge svetovne vojne)

IZVLEČEK

Na primeru treh besedil, ki po svojih značilnostih brez dvoma sodijo v opus kmečkih povesti, avtor predstavlja nekaj primerov obravnave ekonomskih razmer v slovenskem leposlovju do druge svetovne vojne. Skozi proces kritičnega soočanja pisateljske naracije in spoznanj historične stroke se slikajo manifestacije širših zgodovinsko razvojnih potez oziroma dokumentiranje aktualnih družbenih in ekonomskih procesov.

Ključne besede: Slovenija, kmetje, zgodovina, leposlovje, zgodovinopisje

ABSTRACT

**SLOVENIAN PEASANT WORLD BETWEEN FICTION AND ECONOMIC HISTORY
(IMPRESSIONS FROM THE IMAGERY OF THE PEASANT
WORLD UNTIL WORLD WAR II)**

On the basis of three texts which, due to their characteristics, certainly belong to the opus of peasant tales, the author of the following article presents a few examples of how the economic situation was depicted in the Slovenian literature before World War II. Through the process of a critical comparison between the literary narration and realisations of the historical science, the manifestations of wider historical and developmental changes are revealed and the ongoing social and economic processes are documented.

Key words: Slovenia, farmers, history, literature, historiography

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; zarko.lazarevic@guest.arnes.si

Uvod

V registru historičnih del je v zadnjih desetletjih nastopila tendenca preseganja tradicionalnih (celo ortodoksnih) pojmovanj kategorije historičnih virov. Ena največjih sprememb je priznanje relevantnosti leposlovja kot verodostojnega vira. Leposlovje druge polovice 19. stoletja in časa med obema vojnoma (zlasti zvrsti realizma) je bilo prepoznano kot pomemben vir pri oblikovanju historične stvarnosti teh obdobj. Prepoznana mu je bila družbena podstat, ki je onkraj fikcije. Leposlovje namreč omogoča vstop v mikrokozmose človeških razmerij, statusnih položajev, pripisovanih pomenov, formaliziranih in neformalnih institucij družbenega, socialnega ter ekonomskega okolja in dodatno argumentacijo ideoloških (moralnih, tudi moralizatorskih) razmer v proučevanih obdobjih, in to kljub izpričani subjektivnosti avtorjev leposlovja. Da se je to zgodilo, so bile potrebne metodološke in konceptualne spremembe tudi znotraj zgodovinopisja samega. Z dekonstrukcijo zgodovinarskega dela je nastopilo spoznanje, da zgodovinarske interpretacije določenih obdobj, fenomenov in pojavov nastajajo v interakciji dveh časovnih dimenzij – v interakciji med historičnimi viri in aktualnim okoljem v času poteka raziskave. Presečišče, točneje agens tega dialoga, pa je nosilec raziskave; zgodovinar, ki je tesno vpet v prostor in čas svojega življenja. Torej je tudi zgodovinarjeva interpretacija subjektivna in impresionistična. Po delni oziroma pogojni, raje simbolni statusni izenačitvi leposlovja in zgodovinopisja na osnovi subjektivnosti je bila odprta pot (čeprav je trajalo dolgo) leposlovnim delom med relevantne vire za spoznavanje preteklosti.¹

V tem kontekstu bo predmet te razprave refleksija ekonomskih (obrobno tudi socialnih) vprašanj v slovenski kmečki povesti. Ker gre za obširno temo, je namen te razprave znatno bolj omejen, celo skromen. Na primeru treh besedil, ki po svojih značilnostih brez dvoma sodijo v opus kmečkih povesti, želim predstaviti nekaj primerov obravnave ekonomskih razmer v slovenskem leposlovju do druge svetovne vojne, bolj natančno, želim skozi proces kritičnega soočanja pisateljske naracije in spoznanj historične stroke izluščiti manifestacije širših zgodovinsko razvojnih potez oziroma dokumentiranje potekajočih družbenih in ekonomskih procesov. Pri tem sem z upoštevanjem referenčne monografije Mirana Hladnika, ki predstavlja najbolj celovito tematizacijo in vrednotenje fenomena kmečke povesti pri Slovencih, izbral tri besedila: dva romana in eno zbirko kratkih zgodb. Zbirka kratkih zgodb je izšla leta 1939, romana leta 1942 in 1943. Namenoma sem izbral za predmet analize dela, ki so izšla tik pred drugo svetovno vojno ali med njo. Izhajal sem iz predpostavke, da mi tak časovni presek omogoča daljšo časovno perspektivo analize.

Besedila, kategorizirana kot kmečka povest, ponujajo zgodovinarjem obilo gradiva za globinsko spoznavanje sveta kmečke družbe, to je tistih nians kmečkega vsakdana in potekajočih sprememb, ki so pred pojavom teh del ostajala zakrita. Drugi

¹ Jerome Blum: *Fiction and the European Peasantry. The Realistic Novel as a Historical Source*. V: *Proceedings of the American Philosophical Society* 126, 1982, str. 122–139; James Smith Allen: *History and the Novel. Mentalite in Modern Popular Fiction*. V: *History and Theory* 22, 1983, str. 233–252.

viri omogočajo spoznavanje t. i. vrhnje (makro) dimenzije, to je relacije oziroma interakcije kmečke družbe z drugimi entitetami (fevdalci, oblastni organi, ekonomska politika, ekonomsko okolje ...), kar je bilo dolgo časa osrednje raziskovalno vprašanje ekonomskih zgodovinarjev. Tako je izostal večplastni in večpomenski svet notranjih struktur in vzajemnih razmerij kmečke družbe same. Kmečke povesti po svoji motivni zasnovi omogočajo prav to. Omogočajo vpogled v različne odtenke kmečkega življenja in gospodarjenja. Avtorje tovrstnih povesti, praviloma so izhajali iz kmečkih vrst, lahko ocenimo kot glasnike kmečkega sveta, ki ob bok drugim družbenim skupinam postavljajo dinamiko vzporednega časa kmečke družbe. Preko njih lahko spoznavamo potek družbenih in ekonomskih procesov na ravni posameznikov, družin ali vasi. Zaradi te pričevalne vrednosti, ob upoštevanju širšega družbenega in ekonomskega konteksta in nujne kritične obravnave, imajo kmečke povesti za zgodovinarje lahko enak pomen kot ustni viri za preučevanje sodobnosti, oziroma tak pomen, kot ga imajo taki viri za druge družboslovne in humanistične discipline.²

Slovenska kmečka povest je bila v historičnem repertoarju široko zastopana literarna zvrst. Po besedah Mirana Hladnika je »*kmečka tematika prinesla v slovensko pripovedništvo veliko oblikoslovnih novosti in vrsto ontoloških del*«. V času do druge svetovne vojne so v slovenskem prostoru natisnili 234 besedil v različni obliki (romani, novele, črtice ...), ki jih je mogoče uvrstiti v kategorijo kmečke povesti. Tako kot v evropskem prostoru je motivna strukturiranost združevalna podlaga korpusa tovrstnih del. Kmečka povest po Hladniku stoji na štirih motivnih stebrih: kmetija, vaška skupnost, odnos mesto – vas in нравstvena kritika. Iz prvega motivnega sklopa lahko izpostavimo pogoste momente nasledstva, dedovanja, konfliktnih razmerij znotraj družine, razmerij med hlapci in gospodarji, različne oblike ljubezenskih razmerij na osnovi premoženja, izvora, statusnih položajev ... Drugi motivni sklop združuje vsebine na ravni skupnosti, razmerij med individualnostjo in kolektivnostjo, razmerij med interesi posameznika in skupnosti, vpetosti v širši družbeni kontekst in momentov socialnega nadzora ... Tretji motivni sklop prinaša vsebine razmerja med mestom in vasjo kot dveh dihotomičnih in konfliktnih entitet na ozadju ekonomskih in socialnih modernizacijskih razvojnih tendenc. Četrty motivni steber pa sloni na нравstveni (moralni) kritiki, kot izpostavlja Hladnik. To pomeni kritiko življenjskih praks in stilov na podeželju (pijančevanje, hazardiranje, prekomerno zadolževanje, lakomnost, prešuštvo, egoizem ...), ki so odstopali od socialno sprejemljivih norm. Nadalje velja omeniti še pogost motiv nasprotja med formalnimi in neformalnimi družbenimi institucijami, kot je na primer nasprotje med naravnim (ljudskim) pravom in kodificiranim pravom.³

² Več o metodoloških vprašanjih in drugih dimenzijah oralne zgodovine gl. Valerie Ralieghe Yow: *Recording Oral History. A Guide for the Humanities and Social Sciences*. Altamira 2005.

³ Miran Hladnik: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana 1990, str. 5, 13–14.

Ozadja

Vnos kmečke tematike v motivni repertoar slovenskega leposlovja je pomenil odmik od do tedaj prevladujočega vzorca (meščanske) motivike, ki je služila kot motivacijska podlaga narodno emancipacijskega gibanja. Uveljavitev kmečke pove-sti v slovenskem leposlovju in ideološko-političnem imaginariju je bila povezana s strukturnimi spremembami od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Tako kot v evropskem prostoru⁴ ima vnos kmečke tematike v družbeni imaginarij tudi dodatne dimenzije, saj je sovpadal z vstopom množic v politično življenje, tudi kmečkih, za-radi širitve volilne pravice. To je spremenilo razmerje političnih sil, percepcijo druž-bene strukturiranosti in imelo vpliv na oblikovanje agend v različnih podsistemih. Afirmacijo in soglasje je bilo mogoče pridobiti le s spremembo strategij in praks javnega političnega delovanja, koncipiranja razvojnih prioritet ekonomije in družbe, odpiranja novih pomenskih in vsebinskih dimenzij v umetnosti (kmečka povest!) in znanosti. Vse te spremembe so bile sintetizirane v javnem diskurzu, ki ne sme diskriminirati kmečkih množic, temveč jih postavlja v sredico nacionalne ideologije. Približno v istem času, to je konec 19. stoletja, so v slovenskem prostoru nastopili tudi bolj izraziti procesi ekonomske in družbene modernizacije.

V tem procesu izpostavljam štiri trditve, ki po mojem mnenju zaznamujejo slo-venske razmere v času do prve svetovne vojne. Te trditve bi bile naslednje: slovenska družba je bila ekonomsko in socialno homogenizirana na predmodernih postavkah; profesionalna (izobrazbena) struktura je bila poklicno nerazčlenjena s prevlado hu-manistične inteligence kmečkega izvora; slovenski prostor obvladujejo protirazvojne ideologije, to je vztrajnost ekonomskemu razvoju nenaklonjenega družbenega ozra-čja; zapoznala afirmacija vidikov tehnologije in ekonomske učinkovitosti v družbeni percepciji. Vse štiri trditve so med seboj vzročno povezane in so določale temeljne parametre slovenskega gospodarskega in družbenega razvoja. Se pa med seboj razli-kujejo v času svojega učinkovanja. Prvi dve točki se kažeta kot dolgoročna stalnica, tretja je delno izgubila naboj v času med obema vojnoma, ko je začela učinkovati četrta.

Slovenska družba in gospodarstvo sta bila pred prvo svetovno vojno v nekem vmesnem stanju, momenti modernosti so se začeli postavljati ob bok predmoder-nosti. Toda prevlada predmodernih gospodarskih in socialnih oblik je bila očitna. Industrializacija je zelo pozno, v osemdesetih ali devetdesetih letih 19. stoletja, dobila značaj procesa, vzpostavila se je tudi osnovna infrastruktura (prometna, finančna, energetska). Vse to se je dogajalo s kar nekajdesetletnim zaostankom za drugimi, bolj razvitimi okolji. Temeljna gospodarska dejavnost je bila kmetijstvo. In prav kme-tijstvo je bilo zaradi ekonomske in socialne samozadostnosti velika ovira na poti v modernizacijo ekonomije. Stopnja komercializacije je bila nizka, raven samooskrbe še velika. Brez modernizacije kmetijstva, to je dviga produktivnosti in rasti dohodkov

⁴ Werner Rösener: Die Bauern in der europäischen Geschichte, 1993. Citirano po slovenski izda-ji: Werner Rösener: Kmetje v evropski zgodovini. Ljubljana, 2007, str. 7–22.

kmečkega prebivalstva pa ni moglo biti hitrejša industrializacije. Primanjkovalo je tako kakovostnih virov, človeških in naravnih, kot tudi kapitala in tehnologije, ali pa so bili nezadostno in neučinkoviti uporabljani. Glede znanja in tehnologije je bil slovenski prostor vezan na uvoz manjkajočih virov. Enaka trditev velja tudi za kapital v primeru ambicioznejših podvigov, ne samo do razmaha domačega bančništva, temveč tudi potem. Slovensko okolje je bilo v tem času ujeto v začarani krog revščine.

Slovenska družba tega časa je bila nerazčlenjena in homogenizirana, ne glede na to, ali govorimo o izobrazbeni, poklicni ali premoženjski strukturi. Kot pretežno predmoderna družba se tudi ni ubranila refleksa antimodernizacijskega vzdušja, statični razvojni vzorec je bil z antikapitalizmom in primesmi antisemitizma logično zaključen. Individualizem in podjetništvo sta bila nizko vrednoteni lastnosti. Enostranskost slovenskih elit je vplivala na percepcije in konstrukcije družbene realnosti. Med maloštevilno inteligenco so prevladovali predstavniki humanističnih (duhovniki, učitelji) ali družboslovnih disciplin (pravniki). Njihov miselni svet je bil razdvojen med tradicijo in moderno. Ni prav tvegana ocena, da je bil z večjo zazrtostjo v tradicionalno družbeno in gospodarsko sestavo manj naklonjen modernim gospodarskim in socialnim tokovom. Zaznavna je prevlada obrambnega javnega diskurza, ki je temeljni poudarek dajal ohranjanju in utrjevanju obstoječega stanja. Razvoj se ni zavračal v celoti. Ekonomski napredek že, toda ta bi moral biti zelo počasen, skrajno previden in nikakor ni smel rušiti tradicionalnega socialnega modela. V logični konsekvenci je tako izhodišče pomenilo, da je prevladujoče nastopila tudi homogenizacija ljudstva na podlagi postulatov osebne in družbene revščine.

Ob tem ni mogoče prezreti dejavnosti, ki so imele namen zavračanja vsega, kar je rušilo homogenizacijo ljudstva in pospeševalo premoženjsko ali intelektualno diferenciacijo. Modernizacijski pojavi so bili moteči za takratni red zamejenosti znotraj lastnih nacionalnih in socialno-političnih meja. Nemalokrat je v primeru izkazovanja različnosti sledil naslednji korak, javna diskreditacija. Diskvalifikacija je slonela na dveh momentih javnega diskurza, na moraliziranju in oporekanju pristne narodnosti ali pripadnosti stanu (denimo kmečkemu!). Moderno umetnost so na primer diskreditirali kot nemoralno, tudi anacionalno. Premoženjsko in podjetniško diferenciacijo so znali karakterizirati kot kapitalistično dejavnost, ki je bila izenačena z grabežljivostjo in sebičnostjo. Da je kot taka povsem v nasprotju z imaginarnim slovenskim nacionalnim značajem, je pričakovano. Krog je bil tako sklenjen.

Z vstopom v jugoslovansko državo se je spremenil relativnostni gospodarski položaj. Zato se v času med obema vojnama, ko nastopi nekoliko hitrejša industrializacija, spreminjajo tudi poudarki. V dvajsetih letih nastopi podjetništvu bolj naklonjen pristop, ekonomskemu in socialnemu razvoju bolj prijazen narativ, tudi družbeno diferenciacijo se sprejema bolj spravljivo. Ta prenovljeni diskurz podjetniške delavnosti (pomena individualizma v gospodarski pobudi) postane vzporeden retoriki zaščite delovnih ljudi. V javnih nastopih se začne uveljavljati bolj profiliran ekonomski in socialni razvojni diskurz. Zelo intenzivno se pojavljajo svarila o nujni potrebi pospešene industrializacije, kajti le tako bi bilo mogoče rešiti socialno vprašanje zaradi prenaseljenosti podeželja. Značilne so bile besede Antona Pevca: »V Sloveniji bo treba ali

*dvigniti kmetijsko produkcijo ali pa število kmetskega prebivalstva za najmanj polovico reducirati. Slednje se bo izvršilo samo od sebe pod pritiskom razmer, rodeč veliko gorja in nezadovoljnosti, če ne še kaj hujšega, — ali pa mirnim potom vsled razvoja industrije. Prvo mora biti v vsakem primeru skrb takozvanih voditeljev naroda, globoko mislečih narodnih gospodarjev in svetovno naobraženih kmetijskih strokovnjakov».*⁵

Trideseta leta, leta velike gospodarske krize, so temeljito zaznamovala slovensko okolje. Dotedanji recepti uravnavanja družbenega in gospodarskega življenja niso več zalegli; kriza je spodbudila številna razmišljanja, ki so bila plod velikih sprememb tudi na miselnem področju. Vzroke za tako stanje so iskali in našli v aktualni gospodarski ureditvi, v gospodarskem liberalizmu. Spoznanje o izčrpanosti dotedanjega razvojnega modela je bilo splošno sprejeto. Tako je nastopila digresija, ko se zopet bolj opazno krepí verbalna »anti-kapitalistična« nota, dvom v verodostojnost podjetništva v ekonomiji in na koncu s posvojitvijo korporativistične družbene in ekonomske ideologije ponoven pomik k bolj tradicionalni refleksiji družbenih in gospodarskih razmerij. To pa je prihajalo v nasprotje z ideologijo potrošništva, ki je na široko prodrla v vse družbene sloje med obema vojnoma. Slovenska industrija se je uveljavila na področju izdelkov široke potrošnje. Povečani industrijski produkciji dobrin v slovenskem prostoru je sledil razmah oglaševanja in znamčenja. Število slovenskih blagovnih znamk oziroma znamk s slovenskega prostora se je zvišalo, hkrati pa kot take nastopajo tudi v javnosti prek zakupa prostora v časopisih in revijah. Potrošništvo se je uveljavilo kot eden pomembnih dejavnikov rahljanja tradicionalnega družbenega modela. Skozi potrošništvo se je oblikovala nova estetika bivanja, nova estetika telesa in videza. Zlasti na področju oblačilne kulture, kjer čas med obema vojnoma pomeni uveljavitev mode kot dejanja individualizacije, a hkrati tudi pripadnosti in statusnih relacij do drugih skupin. Na časopisnih straneh je mogoče najti podobe novih, modernih oblačil in ženskih teles, ki vzpostavljajo nov kanon ženstvenosti. Skozi modne smernice je vstopala tudi seksualizacija ženskega telesa. Ta kot sestavni del novega modela ženstvenosti, ki ga omogoča ekonomska emancipacija žensk (40 % zaposlenih v industriji), radikalno spreminja tradicionalno podobo ženske. S svojo privlačno močjo drugačnosti in navidezno možnostjo zunanjega statusnega izenačevanja z drugimi družbenimi skupinami pa se nezadržno širi med prebivalstvom in pridobiva atribut konsenzualne legitimnosti ne glede na poskuse ideološkega discipliniranja.

Tradicionalna slovenska družba je bila v obdobju med vojnoma v intenzivnem prestrukturiranju in to tako glede gospodarske kot tudi socialne strukture. Procesi modernizacije so to družbo nepovratno preoblikovali. Kljub temu pa ni možno zatrditi, da je bila ta družba že povsem moderna. Prepletala so se različna stanja modernosti, saj modernizacija ni imela enakega ritma. Slovensko družbo tega časa bi lahko opredelili kot družbo nasprotij, druga ob drugi, nemalokrat tudi druga mimo druge, so obstajale predmoderne in moderne ekonomske in socialne oblike. To je bila še vedno družba, ki je bila razpeta med napredujočo modernizacijo in tveganji, ki jih prinašala. Zato je znaten del družbe še naprej gojil svojevrstno kulturo strahu, znano

⁵ Anton Pevc: Kmetijska produkcija. V: Slovenec, 13. 6. 1924, str. 5.

že iz prejšnjih obdobj. Tako je ta družba še vedno živela v strahu pred kritičnim in inventivnim intelektualcem; v strahu pred umetnikom, ki ne priznava družbenih in umetniških konvencij in išče poti ustvarjalnega izražanja prek teh meja; v strahu pred žensko, ki je na osnovi ekonomske samostojnosti sposobna polno živeti svojo ženskost; v strahu pred prihajajočo homogenizacijo prebivalstva na ravni potrošniških modelov in na tem temelječe individualizacije. Digresija tridesetih let je obstoječim strahovom dala nove perspektive. Pojavi, kot so bili padec cen in kupne moči, upadajoči dohodki, dolžniška kriza in obsežna brezposelnost so postali stvarna grožnja blagostanju vsega prebivalstva. In v teh kriznih časih se je velik del (zlasti humanistične) inteligence zazrl v antidemokratske, antikapitalistične in antirazvojne ideologije, to je antimoderne ideologije. Brez težav so se bili pripravljeni odreči osebnim, političnim, socialnim in gospodarskim svoboščinam, in to ne glede na nazorsko usmeritev katoliškega ali liberalnega izvora.⁶

Bog, zemlja in družina

Eden zelo pomembnih motivov v kmečki povesti je zemlja, njena metafizična moč in vzvišeno razmerje med kmetom in zemljo. Za predstavitev tega vidika se bom naslonil na kmečki roman Goričanec.⁷ Avtor dogajanje umesti na vinorodno področje Slovenske Štajerske (Prlekije, ljutomersko-ormoških gor). Časovno sicer ne zamejuje dogajanja, vendar je iz konteksta zgodbe jasno vidno, da poteka v času med obema vojnama, ko se je avtor oblikoval kot osebnost, kot mlad in nadarjen pisatelj. Zgodba romana je preprosta. Lakičeva kmetija je na tem, da propade. Dedek Janez je star in nima več moči, da bi obrnil tok dogodkov. Njegov sin Konrad nima ne volje ne želje po kmetovanju, bolj donosna se mu zdi trgovina s konji. Kaj pomeni vino kot ekonomski potencial kmetije? Konrad sredi vinorodne pokrajine sanjari o črpanju petroleja, o novem, sodobnem viru bogastva. Kot je opozoril Stanko Janežič⁸ ob izidu romana, avtor na tej točki naredi obvod. Tradicionalna praksa prehajanja z očeta na sina se prekine, saj dedek duhovno zaživi v svojem vnuku, ki postane nosilec tradicije. Vnuk Ludvik je junak romana. Je poosebljeno nasprotje svojega očeta. Kot dedek je predan zemlji, nobeno delo za napredek kmetije mu ni pretežko. »*Ludvika je oblikoval breg. Tako popolnoma je zemlja razpolagala z njim, da ni nikdar storil ničesar kar ne bi bilo z gruntom v skladu. Zelo zgodaj se ga je polastila zemlja, zato ga je še tem trdneje držala. Kakor je bilo gruntu prav, tako je mislil, govoril in delal od nekdaj kot pravi goričanec.*«⁹ Ludvik z veliko delovno vnemo ne samo ohrani kmetijo, temveč jo s preudarnim vlaganjem v obnovo vinogradov tudi gospodarsko okrepi. Vsi njegovi naporji temeljijo na pričakovanju poroke z Julijo, hčerko trdnega in spoštovanega so-

⁶ Žarko Lazarevič: Družba in gospodarstvo med vojnama: vprašanje ravni modernizacij. V: Zgodovinski časopis, 2013, št. 1-2, str. 110-134.

⁷ Stanko Kociper: Goričanec. Ljubljana 1942.

⁸ Stanko Janežič: St. Kociper, Goričanec. V: Dom in svet, 1942, str. 300-304.

⁹ Navedbe so povzete po: Stanko Kociper: Goričanec. Maribor 1993 (dalje Kociper, Goričanec), str. 337.

sednjega kmeta, kar mu omogoči socialno promocijo in statusno izenačitev. Roman se zaključí z rojstvom sina, kateremu mora Ludvik ohraniti rodno zemljo in kmečki dom. To je dolžan zemlji!

Po svoji motivni strukturi se roman Goričanec uvršča v klasične predstavnike žanra kmečke povesti. Gradi na kombinaciji posameznih elementov iz vseh štirih stebrov kmečke povesti. Tako vključuje motive kmetije, vaške skupnosti, dihotomijo mesta in vasi ter moralni nauk. Podoba kmečkega sveta, ki jo izriše avtor, je idealizirana podoba zvestobe tradiciji v gospodarskem, socialnem in religioznem pomenu. Tradicija vključuje zaupno razmerje z zemljo, ki vedno ekonomsko in duhovno nagradi tistega, ki se ji predaja z dušo in srcem. Tradicija vključuje tudi upoštevanje formalnih in neformalnih norm socialno sprejemljivega obnašanja, ki ob ekonomskem uspehu zagotavlja visoko družbeno pozicioniranje v lokalnem okolju. Pravi tradicionalni kmet tudi ne opušča Boga, ga tudi ne more, če je le predan zemlji. Bližnji stik z naravo (zemljo!) utrjuje predanost božjemu. »*Zemlja sama, ki oblikuje življenje teh ljudi, jih s svojim skrivnostnim presnavljanjem kliče k živemu verovanju v Boga. Samo zavoljo nedoumljivega preobraževanja zemlje je goričančeva duša tako nagnjena k verovanju.*«¹⁰ V tem konceptu je zemlja podstat življenja, podlaga tradicije, vir navdiha in življenja: »*Zemlja vse poplača. Le ljubiti in služiti ji je potrebno.*«¹¹ V ta koncept je umeščen Ludvik Lakič, ki predstavlja podobo slovenskega kmeta, ki zna trdno in preudarno gospodariti (obnove vinogradov); ki ima socialni čut (pravično plačevanje najemnih delavcev); ki ljubeče skrbi za ožjo in širšo družino; ki prek sina vzpostavi kontinuiteto v času in prostoru; ki v ljudeh vidi le dobro; ki je primer, da se trdo delo izplača.

V okvir te zgodbe je avtor vpletel tudi ekonomske in socialne refleksije svojega časa. Skozi triado ded-sin-vnuk je opozoril na pasti ekonomsko socialnih procesov, ki so potekali med obema vojnama. Napredujoča industrializacija in penetracija potrošniških modelov tudi na podeželje je predstavljala izziv tradicionalni podobi kmečkega sveta. Odpirale so se nove perspektive zaslužka in življenjskih stilov. Avtor ta precep kmečkega prebivalstva zelo dobro izrazi v podobi Konrada. Konradu ni do zemlje, večjo možnost blagostanja vidi izven kmetijskih dejavnosti. Konrad hoče drugačno življenje ne samo zase, tudi za druge. Ima vizijo, celo poslanstvo o drugačnem svetu. Drugi morajo samo spoznati, da zemlja ni vse, pa se bo odprl svet velikih možnosti. »*Navsezadnje človek tudi trpi. O, saj dosti prenese človeška para! ... kajpak moraš imeti nekaj kar zbujá upanje. Ti ljudje tega nimajo. Od nekdaj je njihov delež trpljenje, pomanjkanje in glad. Vse to jim je še čút upanja povsem otopilo. V pomanjkanju so bili rojeni, v pomanjkanju žive in v pomanjkanju rodijo bledolične otroke s starikavimi obrazi. Tako gre ta začarani krogotek iz roda v rod in ni ga človeka, ki bi ga lahko presegal. Konrad je sodil, da se temu nihče ne more izogniti zaradi zemlje. Zemlja je zagrabila Goričance v strasten objem in ne morejo se ji odreči. ... Kakor da jih je začarala.*

¹⁰ Prav tam, str. 405.

¹¹ Prav tam, str. 417.

*Tako je sodil Konrad Lakič*¹² Konrad z idejo črpanja petroleja med vinogradi ponudi vaški skupnosti možnost iskanja alternativnih ekonomskih potencialov zemlje. Vendar mu skupnosti in tudi njegovih bližnjih ne uspe prepričati. Nerazumljen tragično umre. V njegovem primeru se pokaže nesmiselnost borbe z usodo. Človek mora vzeti nase »narojenost« v kmečki svet. Pravi kmet ne eksperimentira, temveč ostaja v okviri tradicionalnega gospodarjenja.

Konradova usoda ponazarja ideološko-politični moment dobe nastanka romana. Za ta čas, čas tridesetih let, je značilno okrepljeno nagibanje k bolj tradicionalnemu pojmovanju družbenih razmerij in umeščanja posameznika v tako zamišljene vloge. Kmet je odgovoren zemlji. Odtujitev od zemlje je pomenila odtujitev od boga, kmetije in družine. Na ta motiv avtor naveže momente izseljevanja. Le bežno nakaže vzroke, to je nesorazmerno razdelitev zemlje in kot posledico agrarno prenaseljenost. Šlo je za pereč družbeni problem, ki je bil zelo izrazit prav v okolju dogajanja romana. Med vojnami je bil na tem področju delež kmečkega prebivalstva prek 80 %, stopnja poselitve obdelovalne zemlje pa med nadpovprečnimi v Sloveniji.¹³ Skrb zbujajoča je bila materialna in socialna beda t. i. »viničarjev«, najemnih delavcev, svojevrstnega kmečkega proletariata, ki so dobivali plačilo v obliki stanovanja in dela pridelka.¹⁴ Skromni ekonomski potenciali in s tem pomanjkanje preživetvenih možnosti so bile vzrok izseljevanja s podeželja v urbana industrijska središča v Sloveniji med vojnami in pred tem v Združene države Amerike ob koncu 19. stoletja. Avtor na tem mestu kaže izrazito nerazumevanje teh procesov. Moralistično obsoja ravnanje dela obubožanega kmečkega prebivalstva, ki je iskalo zaslužek v mestih doma ali v tujini. Razkrije, da je njegovo videnje kmečkega sveta pisano s stališča posameznika, ki nima težav z zagotavljanjem lastne eksistence; ki ima tako veliko posest, da je ne more obdelati sam z družino, temveč potrebuje še dodatne delavce. Sicer razume, da ljudje odhajajo v sili »...*Ne zadržiš ju več. Težko je delo, če si lačen; trikrat hujše če nimaš upanja, da bi ti bilo kdaj dobro. Škoda je mladih moči za to revščino...*«. Dela je dovolj doma, na zemlji, pri kmetih in lastnikih vinogradov. Kociper migracije predstavlja kot beg pred zemljo. S tem tudi beg pred samim seboj, pred svojo identiteto, pred svojo naravno skupnostjo. Odtujitev pa ni prinašala nič dobrega. Nastopi za kmečke povesti tako značilna dihotomija med mestom in vasjo. Mesto kot prostor emigracije nastopa kot vir idej, ki so v opreki s tradicionalnim modelom kmečke družbe, za katerega pledira Kociper. Tako položi Ludviku v usta naslednje besede: »*Če vsi delate doma, čeprav pri gospodu, boste tudi nekaj zaslužili, da si boste kupili kruh. Rad bi Škorjančevemu Petru povedal, da se bosta izgubila v svetu in se vrnila s sovraštvom do zemlje v srcu...*«¹⁵ Na eksistencialna vprašanja staršev izseljencev: »*Kaj pa bodo tu?*...

¹² Prav tam, str. 91–92.

¹³ Svetozar Ilešič: Agrarna prenaseljenost Slovenije. V: Tehnika in gospodarstvo, 1940, št. 3–4, str. 61.

¹⁴ Slovenski gospodar, 18. 2. 1931, str. 8, Težak položaj viničarjev; Mojca Ramšak: Življenjski pogoji viničarjev v Svečinskih goricah pred 2. svetovno vojno. V: Etnolog (Nova vrsta), 1996, str. 295–328.

¹⁵ Kociper, Goričanec, str. 172.

Kaj bodo vse leti rili po zemlji, ko pa na sezonskem delu v enem tednu zaslužijo več? Veš, vse premajhno je življenje med bregovi. Nič nimaš od tega, da trošiš moči–»,¹⁶ je odgovorjal z naivno argumentacijo in strahom pred spremembami: »In še ti so se po vrsti vračali celo iz Amerike in od drugod, razočarani in bolni in pokvarjeni«¹⁷.... »Vračajo se in govorijo stvari, da se Bogu smili ... Kaj bo iz tega?...«¹⁸ Tudi do novih potrošniških modelov v obliki modnih smernic, ki so nezadržno prodirale na podeželje, ne najde dobrih besed. Ludvik je kljub svoji mladosti »...poznal dekleta, ki so odhajala v mesto. Vračala so se smešno našarjena in s torbicami pod pazduho. S tisto zoprno navlako, kot bi tiščale kravjek k sebi. Pa na glavi tudi nekaj temu podobnega...Kako lepa so vendar dekleta, ki jim barva lica sonce iz goric, kadar gredo v nedeljo k maši...«¹⁹

Beg pred revščino, pred težkimi življenjskimi razmerami in želja po drugačnem svetu ni kmečka lastnost. Kmet vztraja vsemu navkljub, »kmet ni žalosten, le trd videz dobi«.²⁰ Izseljenci pa postanejo žalostni zaradi razočaranja ob izgubi bistvenega dela svoje »kmečke« osebnosti: »...vsak njihov stok je krik po zemlji, po domu...vse je rodila zemlja, med delom so bili spočeti...«²¹ Moralni nauk je nedvoumno izpeljan. Vrniti se je treba domov, v varno zavetje tradicionalnega kmečkega sveta in njegovih pravil. Zemlja vedno zvesto čaka in sprejme svoje ljudi, ne glede na njihova dejanja: »...Zemlja bo ostala vedno enaka. Našli boste pot nazaj ... In zemlja ne zahteva drugega! Samo to zahteva, da se vanjo zagrižeš. Čimbolj strastno, tem bolj se bohota njena klijoča, zoreča in radodarna ljubezen ...«²²

Kmečki svet v preoblikovanju

V prejšnjem poglavju se je pred bralca razgrnil idealiziran kmečki svet, v katerem so bili konflikti le na daleč nakazani. Povsem nasprotno pa je Jože Dular v zelo obsežnem romanu (507 strani) Krka umira ponudil v branje drugačno percepcijo kmečkega sveta, kar je opazila tudi sočasna literarna kritika.²³ To je svet avtoritarnega uveljavljanja lastnih ekonomskih in socialnih interesov na eni strani ter konfliktov znotraj kmečkega občestva. Tudi ta roman po svoji vsebinski strukturi posega po motiviki, ki smo jo po Hladniku povzeli v obliki štirih stebrov. V primerjavi s prejšnjim je več kot očitna odsotnost moraliziranja. Avtor svoje junake z vsemi človeškimi lastnostmi razume. Junakov ne presoja s stališča moralnih izhodišč. Njihova dejanja sooča v interakciji z dejanji drugih in v takem spletu slika kmečki svet kot ekonomski, socialni in družinsko-sorodstveni svet medsebojno prepletenih, a vse prevečkrat

¹⁶ Prav tam, str. 176.

¹⁷ Prav tam, str. 141.

¹⁸ Prav tam, str. 164.

¹⁹ Prav tam, str. 140.

²⁰ Prav tam, str. 332.

²¹ Prav tam, str. 167.

²² Prav tam, str. 167.

²³ France Vodnik: Jože Dular, Krka umira (Ljubljana, 1943). V: Dom in svet, 1944, str. 131–133. Navedbe v nadaljevanju so povzete po izdaji: Jože Dular: Krka umira. Novo mesto 1992 (dalje Dular, Krka umira).

nasprotujočih si razmerij in človeških slabosti. Gre za roman, ki v ospredje postavlja vas in medsebojna razmerja.

Osrednja zgodba je postavljena v leto 1881. Roman je zgrajen okoli vaškega veljaka Urbihe, ki ekonomsko in socialno obvladuje vas Vavtovec. Temelj njegove ekonomske in socialne moči je monopol pri lovu rakov v reki Krki. Urbiha je predstavljen kot silno avtoritarna osebnost, ki svoja dejanja kroji po meri lastnih interesov. Taki presoji tudi prilagaja občevanje z ljudmi. Ljudi skuša instrumentalizirati za uresničevanje lastnih interesov. Z vsemi po vrsti, vključno z lastno družino. Tipičen primer je njegov odnos do religije. Je sicer ljudsko religiozen, drugače pa povsem mlačen. V cerkev ne hodi, kar ne pomeni, da materialno, če je potrebno, tudi zelo obilno, ne podpira župnije, ker mu je to v korist pri socialnem nadzoru vasi. Urbiha kroji ekonomsko usodo vasi. Lov na rake si s pridobitvijo koncesije na licitaciji povsem prisvoji. Vsak poseg v reko, tudi za prehrano najrevnejših, v kali zatre ob pomoči oblasti. Nasploh ne trpi ugovarjanja. Njegovo ravnanje povzroči pravi upor vaščanov, ki napadejo njegovo kmetijo, delno oropajo in uničijo naprave za lovljenje rakov. Vaščani enostavno ne morejo razumeti, da ne smejo več loviti rakov, kot so jih njihovi predniki lovili že od nekdaj. S tem prestopijo prag zakona in so seveda tudi kaznovani. Oblast po Urbihovi prijavi vzpostavi red in mir, s tem tudi zavaruje obstoječa ekonomska in socialna razmerja.

Če je bil Urbiha v javnosti še kdaj pa kdaj, če je tako velela korist, pripravljen molčati, pa je bilo znotraj družine povsem drugače. Ker ve, kaj prav in kaj narobe, se mu morajo vsi družinski člani pokoravati. Vsak pomislek razume kot rušenje lastne avtoritete, tradicije, in se odzove s fizičnim nasiljem. To je najbolj razvidno iz usode obeh sinov. Pri enem, Damijanu, se zaradi prekomernega psihičnega in fizičnega nasilja razvije duševna bolezen. Na ta način se vsaj delno izmakne očetovemu nadzoru. Drugi, Tomaž, se upira prisilni poroki, ki bi bila po mnenju Urbihe njegovemu stanu primerna. V precepu med zvestobo očetu (domu in tradiciji) in ljubezni se Tomaž odloči za ljubezen. In na tej točki se Urbiha zamisli. Če želi nadaljevanje svojega roda, in to je prvenstvena naloga sina, mora spremeniti pristop do Tomaža. Soočen je z dejstvom, da nasilje ne deluje. Pod silnim pritiskom moralnih institucij, javnega mnenja in cerkve, težko, a vendarle, pristane, da vzame pod lastno streho Tomaža in njegovo nosečo izbranko. Naredi še drugi korak, prezre njen izvor, saj je iz najrevnejše plasti vaškega prebivalstva, poleg tega je bil njen oče tudi kolovodja upora. A to je le navidezna spokoritev. Urbiha v ozadju snuje scenarije, kako osamiti in podrediti Tomaževo izbranko. Njegova prednost je v dejstvu, da vaščane in člane družine njegovo spremenjeno obnašanje bega. Urbiha ostaja pri svojem cilju: *»...nekoč bi to razumel, danes pa gleda čisto drugače. To so samo ukoreninjene navade, nekaka neumna mišljenja, preko katerih mora človek, če hoče sebi in hiši dobro. Hiši predvsem! Zato je treba žrtvovati marsikaj, in če ni drugače, tudi tisto neumno stvar, ki so jo ljudje krstili za ljubezen. ... Treba je samo stisniti zobe, zamahniti z roko in iti mimo...«*²⁴

A usoda je neizprosna. Tomaževa izbranka na porodu umre, otrok preživi. Čez

²⁴ Prav tam, str. 55.

čas se Tomaž, duševno strtl, povsem pokori očetu in pristane na dogovorjeno poroko. Nastopi trenutek Urbihovega zmagoslavja. Zdi se, da vendarle dobi zadoščenje in potrdilo, da je treba v življenju brezobzirno stremeti k uresničitvi cilja z vsemi sredstvi. Za dosego cilja je treba iti preko vseh preprek. Svoje ravnanje opraviči z argumentacijo, da so interesi kmetije pred vsemi drugimi interesi. Za kmetijo je treba skrbeti, da jo predaš svojim naslednikom. To je edina naloga trenutnega gospodarja. Pomemben je dolgoročen obstoj kmetije, ki edina nudi podlago obstoja Urbihovega roda. To je vzvišeno poslanstvo, ki ga je Urbiha prejel od svojega očeta in ga želi prenesti na svojega sina. A v tem trenutku zmagoslavja se vse podre. Roman se zaključi zelo dramatično. Raki zaradi kuge začno umirati in končno izumrejo. Urbihova podlaga ekonomske in socialne moči se razblini. Sicer z nekoliko več premoženja, a vendarle, postane samo eden od vaščanov.

V kmečkem svetu Jožeta Dularja so podeželski ljudje v medsebojni komunikaciji, zlasti moški, grobi in neotesani (pomanjkanje izobrazbe zaradi revščine), ženske pa pohlevne in ponižne. Kmečki ljudje so tudi nezaupljivi do vseh institucij (slabe izkušnje), sumničavi do cerkve (kleriki kot del oblasti), sumničavi do političnih oblasti in obstoječe ekonomske ureditve, sumničavi do sodstva kot orodja ekonomsko in politično močnih. S tem izhodiščem je Dular predstavil kmečki svet, ki se je v zadnjih desetletjih 19. stoletja znašel v globokem procesu ekonomske in socialne tranzicije. Vsesplošna komercializacija življenja kot posledica institucionalizacije kapitalističnih form gospodarstva, je vnašala veliko negotovost in strah pred prihodnostjo. Kmetijstvo je bilo v več desetletni krizi, pravi transformacijski depresiji, ki se je z delno spremembo strukture pridelave in prireje unesla proti koncu 19. stoletja.²⁵ Račja kuga, ki je bila resničen pojav,²⁶ torej nastopa kot alegorija kapitalizacije gospodarskih odnosov, ki je v temelju spreminjala ekonomska in človeška medsebojna razmerja na slovenskem podeželju.

Drugo, v romanu naslovljeno vprašanje, je razmerje med javnim in zasebnim, med ljudskim pravom in kodificiranim pravom. Vse skupaj kulminira v pravici do lova na rake, ki je jedro spora. Ali je mogoče najprej monopolizirati (država!) in nato privatizirati (Urbiha prek koncesije) javni vir? Ali je mogoče privatizirati nekaj, kar je bilo do tedaj skupno in podvrženo skupni rabi? To ruši tradicionalno simbolno enakost članov in kohezijo vaškega občestva. Umirajoča Krka priča, da so bile v kmečkem svetu premoženjske razlike in različni statusi vaščanov sprejemljivi, ker je šlo za tradicionalna stratifikacijska razmerja. Povsem drugače, z odporom, pa so vaščani občutili diskriminacijo pri dostopu in rabi javnih naravnih virov. Ne samo da so bili ekonomsko prikrajšani, tudi simbolno so bili ponižani, da niso smeli posegati po javni dobrini, do katere so imeli tradicionalno vso pravico. Zamenjajmo rake z različnimi postopki delitve srenjskih zemljišč (gmajne) ali urejanja služnostnih

²⁵ Žarko Lazarevič: *Plasti prostora in časa*. Ljubljana 2009, str. 106–112.

²⁶ Račja kuga je bila epidemija, ki je povsem iztrebila populacijo rakov v slovenskih vodotokih v desetletjih pred koncem 19. stoletja. Šlo je za proces evropskih dimenzij. Račjo kugo so v evropske vode vnesli z uvozom ameriških rakov. Ameriški raki so bili proti kugi odporni, evropski pa ne. Več v: Novice, 39, 1881, str. 213–214; Novice, 1889, str. 1–3.

pravic, in pred nami se odprejo procesi redefinicije lastninskih razmerij na slovenskem podeželju po odpravi fevdalizma v drugi polovici 19. stoletja.²⁷ Avtor je zelo sugestivno, skorajda v maniri Cankarjevega Hlapca Jerneja,²⁸ ubesedil strahove in pomisleke, ki so se porajali na slovenskem podeželju ob teh procesih: »...jaz mislim, može in fantje, da mora biti pravica za vse! Ni Krka zavoljo Urbihe in tudi Urbiha ni zavoljo nje! Nam vsem pripada! Takole postavim svoje besede, da me ne bi kdo razumel napačno: če posadiš njivo, je tisto kar zraste tvoje; če oskrbiš trto, jo na spomlad obrežeš, potem okopavaš, poleti škropiš in poleti varuješ, bo v jeseni tisto, kar bo na njej zraslo, tvoje! Če imaš mladi prase in ga čez leto porediš, boš za božič sam jedel klobase in pa tisti, katerim jih boš ti dal! Taka je moja pamet: če si sejal boš tudi žel! Toda rakov ne seje nihče, če pa jih je treba žeti, jih bomo želi mi vsi in ne samo Urbiha... Raki so naši in mi jih bomo lovili! Če piješ v krčmi vino, ga plačaš, ker je to vino krčmarjevo; če pa piješ vodo, je ne plačaš, ker je voda že od nekdaj skupna last. In ker je voda skupna last, je skupno tudi vse tisto kar je v njej! ... Vse je skupno, to je vendar jasno kot beli dan! Vse, čisto vse!«²⁹

Težko breme obljubljenih dot

Tretje delo je sicer kratko, a vsebinsko zelo pomembno. V razpravo vnaša dodaten element, ki ga v prejšnjih primerih ni bilo zaslediti. Gre za delo Ignaca Koprivca³⁰ o procesu poroke in s tem povezano vprašanje dote. Pred bralcem se nazorno riše krog socialne pogojenosti ekonomskih odločitev in dolgoročnih posledic takega stanja v spreminjajočih se ekonomskih okoliščinah. Besede so zgovorne: »*Usedli so se za mizo. Gospodar je postavil pred nje slatinar najboljšega vina, natočil krožice in zaklical Lizi, naj prinese kaj penečega iz kuhinje. Prišla je, postavila na mizo skledo mesa, dala iz miznice žlice in kruh ter hotela oditi, a stric Damiš jo je potegnil nazaj, jo posadil ob sebi na stol in se pošalil: 'Ne bi nam teknilo brez tebe! Star človek kot sem jaz, se rad naje ob taki svežini. Če bi bil trideset let mlajši, bi bilo v naši hiši letos gostivanje. Potem pa bi kuhala za mene. No, če bo vse po sreči, pa bova vsaj v žlahti.'* Smejali so se in se delali, kakor da ne vedo, kaj pomeni njegovo namigovanje. Ko so se nekoliko napili ter si potešili glad, je stric Damiš začel: 'Martinec, si že kaj premisli zaradi Lizine dediščine? - Tomažev grunt je eden najboljših v Bišu. Brez dolga je. Mica, ki je poročena v Ločiču, je izplačana. Vse skupaj je vredno par sto tisočev, odstopi še gorice v Oblačnjaku! Viš goric Tomažu manjka, tebi pa še ostanejo dvoje. Boljše ne boš omožil Lize, to ti pravim. Ne zato, ker sem vogle-dnik, kot dober znanec ti pravim. Fanta poznaš sam. - Pa telico boš še dodal.'

Martinec je sedel za mizo pod križem, ki je visel v kotu. Sprva je bil videti dobre volje, ko pa je začel Damiš govoriti o doti, ki bi jo naj dal Lizi, se mu je obraz spačil. Otožna guba mu je stisnila lica, sicer živahne oči pa so postale nebojlgjene. Usekoval se je v predpasnik, si brisal nos še z rokavom in javkal: 'Ne morem, Matjaž moj ljubi, ne morem! Vse

²⁷ Za ilustracijo teh razmerij na področju reguliranja služnostnih pravic gl. Alenka Kačičnik Gabrič: O kmečkih dolgovih drugače: problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik. Ljubljana 2004.

²⁸ Ivan Cankar: Zbrano delo, knj. 16. Ljubljana 1972, str. 7–72.

²⁹ Dular, Krka umira, str. 67–68.

³⁰ Ignac Koprivec: Kmetje včeraj in danes. Sv. Lenart 1939, str. 38–47.

sem dal, kar je bilo mogoče. Goric pa ne morem dati. Takšne dote ne bo imela nobena! Telico dodam, goric pa ne morem. Saj je dekle, da je malo takih! Vesel je naj bo, a goric ne morem dati. Imejte usmiljenje z menoj, ljudje, saj smo kristjani!

Gospodinja je kimala. Tudi ona je bila videti vsa skrušena, in prej ko slej je stala tudi ona na stališču, da goric ne morejo odstopiti, kajti z njimi je zvezan uspeh njihovega gospodarstva. Če se je Martinec obrnil z glavo k nji ter jo vprašal: 'Kajne mati?' je naglo potrdila, pogledala vse po vrsti, in kljukasti nos, ki je bil dolg in ploščat, se ji je pozibaval na prijaznem obrazu. Oči, za katerimi se je opazila prevejanost, je pobožno preobračala in se delala, kot da ne bi razumela ničesar drugega, kakor to, da ne sme dati iz rok goric.

Vzgedniki so vztrajali. Šestdeset tisoč, gorice, telico, žrebico, in vse kot so se domenili zadnjič. Po smrti staršev pa še travnik na Seču in gozd v Andrencih. ... Prepirali so se. Nekajkrat so se začeli že kregati, mlada dva pa sta molčala, kakor bi se ju mešetarija ne tikala. ... 'Če ne obljubiš tudi goric, Martinec, vstanemo in gremo!' je pretil Damiš desetič in Martinec se je vdal. 'Pa imejte v imenu božjem, da vama pri pijači ne bo sile!' se je obrnil k mladima. Onadva pa sta se samo smehljala, pila in molčala. Nato so določili še čas poroke.«³¹

Živopisen primer snubitve in pogajanj za doto nam izpričuje več dejstev. Najprej nam nazorno predstavi vzdušje in interes dveh strani, ki skušata v pogajanjih minimizirati oziroma maksimirati svojo korist. Ker ni bilo nekih arbitrarnih meril, je bila dota kot ekonomska kategorija odvisna od družbenih razmer in razmerij. Dota tako postane presečišče gospodarskih razmer in moment socialno-kontrolnih mehanizmov. Postane primer ukoreninjenih neformalno institucionaliziranih norm in njihovega velikega vpliva na ekonomsko učinkovitost. Bolj kot ekonomska zmožnost kmetije so bile pomembne socialne okoliščine, norme vaškega okolja, norme ljudskega prava, ljudske pravičnosti. Vaška skupnost je še tako visoke dote imela za nezadostne. Starše so ožigosali za skopuhe, ki svojim hčeram ne privoščijo gmotno dobro podprtega življenja. O pomenu socialnega pritiska govori pripetljaj z Lizino doto, ko se je njen oče dolgo upiral predaji vinograda. Sovaščani, zlasti ženska populacija, je njegove pomisleke komentirala z naslednjimi besedami: »Naj ga le vrag vzame, skopuha!.....Mladima ne privošči ničesar. Sam bi rad ležal na tisočakah in se kopal v vinu, mlada dva pa se naj ubijata v življenju brez denarja in brez goric.«³²

Z dejstvom določanja višine dot mimo ekonomskih kriterijev nastopi pojav nerealno visokih dednih odpravkov, ki so postali pereč družbeni in ekonomsko-politični problem v obdobju med vojnama. Kar tretjina prekomerne zadolžitve slovenskih kmetov je bila posledica instituta dote.³³ Na splošno je veljalo, da naj bi zgornja meja dote vsaj približno ustrezala zakonskemu predpisu o nujnem deležu, to je polovici tistega dela premoženja, ki bi ga po smrti svojih staršev dobil vsak otrok, če le-ti ne bi napravili oporoke.³⁴ To je seveda bilo priporočilo, življenje pa je šlo svojo pot.

³¹ Prav tam, str. 44–46.

³² Prav tam, str. 47.

³³ Ivan Bratko: Kmetiski dolgovi. V: Tehnika in gospodarstvo, 1939, str. 232.

³⁴ Viktor Maček: Dota in oprema. V: Koledar Kmetijske matice za leto 1936. Ljubljana 1935, str. 58.

Starši so želeli preskrbeti svoje hčere, otrok pa ni bilo malo. Posamezne dote bi še zmogli, ko pa jih je bilo treba izplačati več, poskrbeti pa je bilo treba tudi za sinove, so tovrstne terjatve postale veliko breme.

Zlasti so postale dote problematične v tridesetih letih, in to zaradi dejstva, da so jih kmetje obljubljali hčeram v dvajsetih letih, ko so bile cene kmetijskih pridelkov in vrednost zemlje še visoke. Take razmere in izkušnje z inflacijo v prvi polovici dvajsetih let, ko so bile stare terjatve in obljube z lahkoto odplačane, ker jih je inflacija zelo znižala, če že ni povsem izničila njihovo realno vrednost, so spodbujale širokogrudne obljube. Ob tem pa se je pozabljal, da so bili mnogi, zaradi odsotnosti revalorizacije, če je šlo za dote hčeram in druge dedne odpravke sinovom, določene v denarnem znesku, zelo oškodovani in prikrajšani. Dobili so veliko manj, kakor jim je bilo obljubljeno v razmerah izpred prve svetovne vojne.³⁵

Nova, odraščajoča generacija kmečkih deklet, ki so stopale zakonski zrelosti naproti v drugi polovici dvajsetih let, pa je bila v bistveno drugačem položaju. Obljubljenih visokih denarnih zneskov, razen v redkih primerih, kmetje niso zmogli takoj izplačati. Da bi obljube imele trajnejšo veljavo, so zneske potrjevali z notarskimi pogodbami. Pravice do dot pa so bile tudi zemljiškoknjižno zavarovane. Kmetje so obljube preložili v prihodnost. Praviloma so obljube hčeram slonele na prometni vrednosti kmetij, ne pa na pričakovanem donosu. Da so se starši mnogokrat uštel, ni bilo razvidno, dokler so bile razmere bolj ali manj stabilne in cene kmetijskih pridelkov niso zanihale navzdol. Dotlej so kmetje še lahko stregli lastnim in željam svojih hčera, vaškega okolja. Toda prišla so trideseta leta in z njimi kriza, takrat pa so se izkazali vsi dobri nameni za neupravičene in nestvarne. Cene kmetijskih pridelkov so drastično padle, z njimi vred kmečki dohodki in vrednost zemlje, donosnost kmetij ni več zagotavljala sredstev za redno poravnavanje obveznosti, zemljiškoknjižne terjatve pa so kot kamen visele na vratu preobremenjenih kmetij.

Zaključek

Izbrane leposlovne vsebine kmečkega življenja so v center pozornosti postavile tri pomembne procese iz gospodarske zgodovine ne le slovenskega, temveč tudi širšega prostora. Vse tri avtorje družijo univerzitetna izobrazba, kmečki izvor in dejstvo, da so se kot osebnosti in pisatelji oblikovali v tridesetih letih 20. Stoletja, se pravi v letih, ko je bil slovenski prostor kot del širšega sveta v kontekstu velike gospodarske krize soočen s spraševanjem o nujnosti spremembe razvojnega družbenega modela; s spraševanjem o temeljnih načelih kapitalistične ekonomske ureditve. Avtorji so izzive tega časa predstavljali zelo različno, z različnimi poudarki, kot je bila v vseh pogledih pluralna oziroma notranje razčlenjena tudi slovenska družba. Njihovi subjektivni pristopi ne zmanjšujejo pomena njihove refleksije družbenih procesov in fenomenov. Vsaka predstavljena refleksija je imela pomembno mesto v družbenem in ekonomskem kontekstu Slovenije pred drugo svetovno vojno.

³⁵ Alojzij Jamnik: Vzroki našega siromaštva. Ljubljana 1931, str. 36.

S prvo obravnavo izpod peresa Stanka Kocipra je stopilo v ospredje vprašanje ekonomskih in socialnih razvojnih tendenc na podeželju v kontekstu modernizacije zlasti v tridesetih letih, v letih velike gospodarske krize. Stanko Kociper (1917), pravnik po izobrazbi, je bil zastopnik tradicionalističnega pojmovanja družbenih razmerij in po svojih političnih preferencah izrazil protikomunist, ki je po drugi svetovni vojni emigriral v Argentino, kjer je umrl. Tradicionalistična naravnost je jasno vidna iz njegovih del.³⁶ V romanu Goričanec je izrazito prisotna interpretacija kmečkega sveta kot binarnega pola urbanega načina življenja, čustvovanja in dela. Stik z naravo je stik z bogom, zvestoba bogu (katoliški cerkvi) pa pomeni zvestobo tradiciji, zvestobo narodu. V svojem odnosu do modernizacije je izrazito ambivalenten. Ekonomske modernizacije ni zavračal v celoti, kajti kmetje so se je morali oprijeti, da bi obstali kot kmetje. Odločno pa je zavračal momente socialne modernizacije, ker so spremenjali tradicionalistični idealizirani imaginarij patriarhalnega kmečkega sveta. Socialno modernizacijo je imel za grožnjo kmečki (posledično tudi narodni) identiteti. Kociper je tako izražal stališča večinskega dela slovenske družbe pred drugo svetovno vojno, ki je bil razpet med dvema imperativoma. Na eni strani je bil imperativ ekonomske modernizacije, na drugi imperativ omejevanja socialne modernizacije, ki je dolgoročno rahljala tradicionalni družbeni model kmečkega sveta.

Pri Jožetu Dularju (1915), avtorju drugega analiziranega romana, pa ambivalence ni bilo. Jože Dular (1915) je izhajal iz okolja socialno kritičnega dela slovenske javnosti pred drugo svetovno vojno. Študiral je slavistiko, romanistiko in primerjalno književnost. Ob pisanju je delal še v založništvu in muzealstvu.³⁷ Osrednje vprašanje analiziranega romana Krka umira je pomen in obseg pojma družbene in ekonomske pravičnosti. Naslavljajal je torej pomembno vprašanje iz procesa družbene in ekonomske modernizacije. Na ozadju zgodbe o rakih je kot družbeni fenomen izpostavil redefiniranje lastninskih pravic na podeželju. V njegovem delu z vso silovitostjo nastopa problematiziranje vprašanja družbene legitimnosti privatizacije javne dobrine, kar v temelju spreminja vzpostavljena družbena in ekonomska razmerja. Vprašanje razmejevanja med javnim in zasebnim in socialnimi implikacijami privatizacije javnih dobrin je predstavil s problematiziranjem koncepta pravičnosti. Koncept pravičnosti je po Dularju etična kategorija in roman izzveni kot obsodba prevlade kapitalske moči v ekonomskih in socialnih razmerjih mimo etičnih norm. V tem kontekstu se je Dular uvrščal v prevladujoči del slovenske javnosti v tridesetih letih, ki je izhajajoč iz kritike obstoječih razmerij, terjal reformo aktualne ureditve s povečevanjem družbene odgovornosti kapitala.

Tudi tretje delo je nadaljevalo vprašanje socialnih norm v ekonomskem življenju. Ignac Koprivec (1907), po izobrazbi slavist in komunistične politične usmeritve, obravnava pereče družbeno vprašanje, to je vpliv družbene institucije (dote!) na ekonomsko življenje. Vprašanje družbene pravičnosti problematizira na drugačen način kot Dular. V ospredju njegovega razmisleka so meje in racionalnost pravičnosti s

³⁶ Helga Glušič: *Sto slovenskih pripovednikov*. Ljubljana 1996, str. 94–95.

³⁷ Prav tam, str. 42–43.

stališča skupnosti in posameznika. Na primeru dote opozarja na konfliktno razmerje med javno normo pravičnosti, osebne ekonomske koristi in smotrnosti ne/upoštevanja javne norme s stališča posameznika. V tem se pridružuje Dularju pri prezentiranju podeželja kot konfliktnega prostora nasprotujočih si socialnih in ekonomskih interesov. Koprivčevo pisanje odlikuje socialno realističen pristop, ki je bil značilen za komunistično usmerjene pisce v Sloveniji tridesetih let. S premišljenim izborom tematike in sugestivnim načinom predstavitve je Koprivec bralcem ponudil prepričljivo kritiko tradicionalističnega imaginarija kmečkega sveta. Zaradi takega pristopa je njegova knjiga doživela tudi organizirane javne proteste z argumentacijo, da sramoti in zlonamerno prikazuje kmečki svet, način življenja, dela in čustvovanja.³⁸ Protesti, ki so izhajali iz tradicionalistične percepcije kmečkega sveta, niso izražali samo ogorčenja nad »nerealističnim« prikazom kmetov. Njihovo sporočilo je bilo tudi širše, saj so z zamišljanjem »pravega« kmečkega sveta govorili predvsem o sodobnosti. Govorili so o nelagodju večinskega dela slovenske družbe s potekajočo ekonomsko in družbeno modernizacijo. Izhajajoč iz te predpostavke ni daleč do sklepa, da se v odstiranju tančic kompleksnih družbenih in ekonomskih procesov zgodovinarska in pisateljska naracija lahko produktivno dopolnjujeta.

Žarko Lazarević

SLOVENIAN PEASANT WORLD BETWEEN FICTION AND ECONOMIC HISTORY
 (IMPRESSIONS FROM THE IMAGERY OF THE PEASANT WORLD UNTIL WORLD WAR II)

S U M M A R Y

On the basis of three texts which, due to their characteristics, certainly belong to the opus of peasant tales, the author of the article presents a few examples of how the economic situation was depicted in the Slovenian literature before World War II. Through the process of the critical comparison between the literary narration and realisations of the historical science, the manifestations of wider historical and developmental changes are revealed, and the ongoing social and economic processes are documented as well. The selected literary contents depicting the peasant life focused on three important processes from the economic history before World War II, not only in Slovenia but also more generally. The authors presented the challenges of these times very differently and with various emphases, just like the Slovenian society was plural or internally divided in all aspects. Their subjective approaches do not diminish the importance of their reflection on the social processes and phenomena. Each reflection that was presented had an important place in the social and economic context of Slovenia before World War II. The first text, written by Stanko Kociper, underlines the issue of the economic and social developmental tendencies in the rural areas in the context of modernisation, especially in the 1930s, during the Great Depression. Kociper expressed the standpoints of the majority of the Slovenian society before World War II, divided between two imperatives: on one hand the imperative of economic modernisation, and on the other hand the imperative of limiting the social modernisation, which, in the long-term, kept loosening the traditional social model of the peasant world. However, there was no ambivalence in the second novel analysed, written by Jože Dular. This text stemmed from the environment of the socially-critical part of the Slovenian public before World War II. The central issue of the novel entitled

³⁸ Slovenec, 10. 5. 1940, str. 5, Za čast Slovenskih goric in Prekije.

Krka umira (Krka is Dying) is the significance and scope of the concept of social and economic justice. Dular belonged to the dominant part of the Slovenian public in the 1930s, which – on the basis of criticising the existing relations – demanded a reform of the contemporaneous system by increasing the social responsibility of capital. The third work also addressed the issue of social norms in the economic life. Ignac Koprivec deals with the influence of a social institution (dowry!) on the economic life. He especially focuses on the limits and rationality of justice from the viewpoint of the community and the individual.